

TÜRK

2022, Yıl/Year: 10, Sayı/Issue: 28, ISSN: 2147-8872

TÜRK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi
TURUK International Language, Literature and Folklore Researches Journal

Geliş Tarihi / Date of Received: 15.10.2021

Kabul Tarihi / Date of Accepted: 10.2.2022

Sayfa / Page: 61-75

Research Article / Araştırma Makalesi

Yazar / Writer:

Doç. Dr. Gülsemin Hazer

Sakarya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
ghazer@sakarya.edu.tr

BİR HATIRA-İ PEJMÜRDE:

SALİME SERVET SEYFİ'NİN ROMANINDA KADINLAR

Öz

İkinci Meşrutiyet döneminin kadın yazarlarından Salime Servet Seyfi'nin (d.1868-ö.1944), süreli yayınlardaki yazıları, şiir ve hikâyeleri dışında yayımlanmış iki eseri bulunmaktadır. *Bir Hatıra-i Pejmürde* (1329) romanında olduğu gibi düz yazılarında da kadın ve kadın hakları meselesine özel bir ilgi gösteren yazar, konuyu yaşadığı toplumun kıymet hükümlerine ve şartlarına göre değerlendirir. Kadının öncelikli vazifesinin annelik olduğunu düşünen yazar, gazete ve dergi yazılarında, toplumun iyi annelere duyduğu ihtiyacı anlatır. *Bir Hatıra-i Pejmürde* romanında ise farklı anne tiplerinin hikâyeleriyle kadının toplum ve aile içindeki yerini gösterir. Romandaki anneler, Carl Gustav Jung'un belirlediği anne arketipinin farklı görünümlerini taşırlar. Anneliğin olumlu ve olumsuz özelliklerinin tezahür ettiği bu kadınlardan kötü ve zalim olan 'ölümcül kadın tipi'ni, masum, mazlum ve iyi olan ise 'kurban tipi'ni temsil etmektedir. Çalışmada *Bir Hatıra-i Pejmürde* romanı, kadın tiplerinin taşıdığı özelliklere göre ele alınmadan önce, yazarın *Şehbal*'de yayımlanan "Kadınlık Davasından" başlıklı yazı dizisinde, kadın hakları meselesini nasıl ele aldığı değerlendirilmiş, bu yazılardan romana yansıyan görüşler ortaya çıkarılmıştır. Romanın yapısal unsurlarını ve içerik düzlemini şekillendiren kadın tipleri tahlil edilirken de anne arketipinin olumlu ve olumsuz özelliklerinin kurmaca kişilerdeki tezahür biçimi irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Salime Servet, *Bir Hatıra-i Pejmürde*, ‘Ölümcül Kadın Tipi’, ‘Kurban Kadın Tipi’, ‘Korkunç Anne’, ‘Anne Arketipi’

**THE MEMORY OF A SHABBY:
WOMEN IN SALIME SERVET SEYFİ'S NOVEL**

Abstract

Salime Servet Seyfi (b.1868-d.1944), one of the women writers of the Second Constitutional Era, has two published works other than her writings, poems and stories in periodicals. The author, who pays special attention to the issue of women and women's rights in his prose, as in his novel *The Memory of a Shabby (Bir Hatıra-i Pejmürde)* (1329), evaluates the subject according to the conditions and values of the society in which he lives. The author, who thinks that the primary duty of women is motherhood, tells about the need of the society for good mothers in his newspaper and magazine articles. In *The Memory of a Shabby* novel, he shows the place of women in society and family with the stories of different mother types. These mothers carry different aspects of the mother archetype determined by Carl Gustav Jung. Among these women, in whom the positive and negative characteristics of motherhood are manifested, the evil and cruel 'femme fatale' represents the innocent, oppressed and good 'victim type'. In the study, before the novel *The Memory of a Shabby* is discussed according to the characteristics of female types, it is evaluated how the author deals with the issue of women's rights in the series titled “from the femininity case”, published in *Şehbal*, and the views reflected on the novel from these articles are revealed. While analyzing the types of women that shape the structural elements and content level of the novel, it has been tried to examine the manifestation of the positive and negative features of the mother archetype in fictional persons.

Key Words: Salime Servet, *The Memory of a Shabby*, ‘femme fatale’, ‘victim woman type’, ‘terrible mother’, ‘mother archetype.’

Giriş

Modernleşmenin gündeme getirdiği kadın ve kadın hakları meselesi, Tanzimat dönemi roman ve hikâyesinin önemli konularından biridir. Dönemin kurmaca metinlerinde farklı kadın tipleri üzerinden ele alınan bu mesele, evlilik, eğitim, çalışma hayatı, esaret gibi konu ve temalar etrafında işlenir. Kadın ve kadın haklarıyla ilgili sorunlar, bir yandan toplumsal hayata ayna tutarken diğer yandan da edebî eserleri içerik ve yapı bakımından şekillendirir. Başlangıçta daha çok iyi-kötü zıtlığına göre kurgulanan kadının, zengin iç dünyasıyla kurmaca metne girmesi ve farklı kişilikleri temsil etmesi ise zaman alır. Özellikle Tanzimat döneminde kaleme alınan çoğu kurmaca metinde hikâyeleri anlatılan kadınlar ya kötü, zalim ve yıkıcı ya da melek kadar masum ve iyidir. Bu bağlamda dönem romanlarından *İntibah* (1876) ile *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat'ın* (1873) kadın tipleri hatırlanabilir. Moran, Türk romanının ilk yirmi beş yılındaki belli başlı yapıtlara bir göz atıldığında biri melek, biri şeytan, biri aşk için ölen biri aşk için

öldüren iki karşıt tipin en sık işlenen kadın kahramanlar olduğunu belirtir ve kötülüğü temsilen Mehpeyker'i, saflık, masumiyet yönünden de Dilaşup'u anar. (2001: 44)

Tanzimat döneminde modernleşmeyle birlikte kamusal alana çıkan ve edebiyat dünyasında yer almaya başlayan kadın kalemler de kadını ve kadın hakları meselesini kurmaca metnin merkezine yerleştirirler. Anlatıda evlilik, aile ve esaret meselesi bağlamında ele alınan problemin çözümü, çoğunlukla eğitime, aydınlanmanın gerekliliğine bağlanır. Fatma Aliye, Emine Semiye ve Selma Rıza gibi dönemin kadın yazarları eserlerinde, kadının aile ve toplum içindeki yerinin iyileşmesine yardımcı olacak örnek kadın tipleri çizer, onların hikâyelerini anlatırlar. Sözgelisi Selma Rıza'nın *Uhuvvet* romanında Meliha, Fatma Aliye'nin *Enin*'inde Sabahat, Emine Semiye'nin *Sefalet*'inde Sabite idealize edilmiş örnek kadınlardır. Kadın yazarlar, eğitilmiş, modern ve güçlü kadınlar üzerinden değişimin nasıl gerçekleşebileceğini gösterme yoluna giderken, kadının yüklendiği rol ve görevleri de göz ardı etmezler. Nitekim Tanzimat ve İkinci Meşrutiyet sürecinde "kadının eğitimini daha çok 'iyi eş, iyi anne' olması yönünde destekleyen anlayışın hâkimiyeti" (Çakır 2011:414), kadının çocuk terbiyesindeki rolünü, annelik vazifesini öne çıkarmış ve kadının toplum ile aile içindeki yeri, önemli bir konu hâline gelmiştir. Şüphesiz bu tür gelişmeler, edebî eserlere de yansımıştır. Günümüzde toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında değerlendirilen ve tartışılan anne/eş olma durumunun, söz konusu dönemde devre ait bir duyarlılıkla edebî esere girdiği söylenebilir. Döneme ait hassasiyetlerin ve *iyi eş, iyi anne* anlayışının muhtemel etkileri kadın yazarların eserlerinde de görülür. Masum ve mağdur kadınların trajedilerini anlatan metinlerde hor görülen, ezilen, çocuklarından uzaklaştırılan annelerin hazin, dramatik ya da trajik hikâyeleri öne çıkar. Kadının toplumsal cinsiyet rollerini belirginleştiren bu tür hikâyelerde, zalim kadınlarla mazlum kadınlar karşı karşıya gelir. Kurmaca dünyada felakete uğrayanlar ise saf, masum ve çaresiz annelerdir. Bu çerçevede değerlendirilebilecek eserlerden biri de Salime Servet Hanım'ın *Bir Hatıra-i Pejmurde* (1329) romanıdır. Zira eserde, hem evdeki iktidarını korumak isteyen zalim bir kadın üzerinden geleneksel yapı ve bu yapıyı şekillendiren söylem hem de zalim kadının iktidar arzusunun kurbanı olan masum bir kadının trajedisi anlatılmaktadır.

Salime Servet Seyfi ve *Bir Hatıra-i Pejmurde*

Salime Servet Seyfi'nin¹ (d.1868- ö.1944), *Bir Hatıra-i Pejmurde* adlı romanı dışında, süreli yayınlarda kalan yazıları, şiir ve hikâyeleri bulunmaktadır. Bugünün okurunun tanımadığı isimlerden biri olan Salime Servet Hanım, *Seyyale* adlı bir kadın dergisinin başyazarlığını da yapmıştır. Gemlik tersanesi komutanlarından Mehmet Selim Bey'in kızı olan Salime Servet'in hayatı, yetiştiği çevre hakkında bazı bilgilere *Şehbal*'de yayımlanan *Kardeş Mektupları* ile kardeşi Ali Rıza Bey'in hatıralarından ulaşmak mümkündür. (Coşkun 2012: 262-263) Ali Rıza Seyfi, Sadettin Nüzhet'e gönderdiği yazıda hayatı ve ailesi hakkında açıklamalar yaparken ablası Salime Servet'ten de söz etmektedir:

¹ Yazarın hayatı ve eserleri hakkında yapılmış ilk çalışma Betül Coşkun'a aittir. "Savaşlar Çağında Yetişmiş Bir Kadın Yazar: Salime Servet Seyfi", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7/2, 2012, s.261-278. Bu makalenin dışında Hatice Tekin'in 2019'da Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı'nda yaptığı *Şehbâl Mecmuasına Göre XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Kadınının Entelektüel Dünyası* başlıklı Yüksek Lisans tezi, Salime Servet'in *Şehbal*'de çıkan bütün yazılarını ele almaktadır.

“Ramazan tatilleri ise benim için cennete gitmekti. Gemlik’e, aile yuvasına gidiyordum; burası, edebî kitaplarla dolu idi. O zaman Ahmet Rasim ilk eserlerini yazmağa başlamıştı. Kemal’in, Ziya Paşa’nın, Hâmit’in, Muallim Naci’nin bütün matbu eserleri evimizde vardı. Hemşirem Salime Servet Seyfi’ye ağabeylerim her yeni eseri İstanbul’dan getiriyorlardı. Ve ablam kendi kendine makaleler bile yazmağa başlamıştı. Ben bunları hayranlıkla okuyor, ablamın isteği üzerine temize çekiyordum. Ablamın yazıları da bende derin bir intiba bıraktı ki, bu da sadelik ve samimiyettir.” (Ergun 1936: 457)

Edebiyata duydukları ilgi, ortak bir kitap hazırlamalarına da vesile olur. Ali Rıza ile Salime Servet’in birlikte çıkardıkları “*Muazzez Vatana* (1331) kitabında yazarın dokuz şiiri ile iki nesir yazısı bulunmaktadır.” (Coşkun 2012: 270)

Dönemin aydın kadınlardan biri olan Salime Servet Hanım, toplumsal meselelere karşı duyarlıdır ve yaşadığı çağa dikkatle bakar. *Hanımlara Mahsus Gazete*, *Şehbâl*, *Ümmet*, *Donanma*, *İctihât*, *Mektepli*² gibi dergi ve gazetelerde yayımlanan yazı, şiir ve hikâyelerinde hem vatanın içinde bulunduğu durumu, savaşları hem de kadın, annelik ve çocuk terbiyesiyle ilgili konuları ele almıştır. *Şehbal* dergisinde yayımlanan “Kadınlık Davasından” başlıklı yazı dizisinde, kadın hakları meselesini özellikle kadının annelik vazifesi bakımından değerlendiren yazar, Osmanlı’da Tanzimat’tan itibaren tartışılan “feminizm”le söze başlasa da kadın hakları konusunun daha dikkatli, daha az asabi ve tabii bir şekilde tartışılması gerektiğini belirtir. (Salime Servet 1329b:131) Feminizmin Batı’da başka başka gayelerle gündeme getirildiğini düşünen yazar, meseleyi karşılaştırmalar yaparak açıklama yoluna gider. Yaptığı kıyaslardan, kadın haklarını topluma ve döneme göre değerlendirdiği anlaşılmaktadır. “Alfred Tenısın, Thomas Hood ve Ella Wheeler Wilcox gibi edebiyatçılardan yaptığı çeviriler[den] iyi düzeyde yabancı dil bildiği” (Tekin 2019: 198) anlaşılan yazarın, feminist hareketle ilgili bilgileri afaki ya da kulaktan dolma değildir. Sözgelimi “Kadınlık Davasından, Nisaiyyun- Safracet”te (Salime Servet 1329f:366-367) Fransa ve İngiltere’deki Feminist hareketi ele alırken konuyla ilgili önemli kaynaklardan yararlanır. İngiltere’de kadın haklarını savunan ‘Feminist’lerin ve ‘Süfrajet’lerin 1905’ten 1913’e kadar süren eylemlerini, protestoları, tutuklamaları, ortaya çıkan şiddet olaylarını ayrıntılarıyla verir. Kadınların haklarını, harekete geçerek ve bedeller ödeyerek aldıklarını ortaya koyan yazı, “İşte pek muhtasar bir mübahese. Fazla muhakemâta hacet yok. İhtimal ki Osmanlı hemşireler bu emsâl-i mebsuteden iktisâb-ı şeca’at ederler.” (Salime Servet, 1329f: 367) cümleleriyle son bulur. Yazar, Osmanlı hanımlarının haklarını elde etmek adına cesaretle harekete geçmeleri gerektiğini düşünmektedir.

“Kadınlık Davasından” yazı dizisinde kadınların çalışma hayatına atılmalarının ortaya çıkardığı sorunlar üzerinde duran Salime Servet, konuyu çocuk ve anne sağlığı açısından etraflıca inceler. İngiltere’de çalışan annelerin çocuklarına yeteri kadar bakım veremediklerini anlattığı gibi, Anadolu’daki durumu da değerlendirir. Amacı gelecek nesillerin yetiştirilmesinde kadına düşen görevi hatırlatmaktır. (Salime Servet 1329d:173). Coşkun (2012: 271-272) ve Tekin’in (2019: 194) de çalışmalarında dile getirdikleri gibi Salime Servet Hanım, Müslüman Türk kadınının bir yandan eğitim almasını, çalışma hayatına dahil olmasını istemekte

² Coşkun çalışmasında, hem süreli yayınlarda kalan yazılarını hem de kitaplaşmış eserlerini tespit ederek incelemiştir. (bk. 2012: 261-278)

diğer yandan da millî değerleri ve dinî hassasiyetleri gözetip koruyarak kendini geliştirmesini arzulamaktadır. Yazara göre, kadının kutsal vazifesi annelik ve çocuk terbiyesidir.³ Kadının eğitimini, *iyi bir anne* ve *iyi bir eş* olması yönünde destekleyen görüşe yakın duran Salime Servet, “kadının cemiyet içindeki en önemli rolünün annelik olduğunu, iyi annelerin cemiyete maddi, manevi iyi tesirleri, fena annelerin fena tesirleri olacağını; sağlam, ümitvar bir nesil isteniyorsa evvela o nesli maddi ve manevi terbiye edecek annelerin yetiştirilmesi gerektiğini belirtir.” (1329d:173) Osmanlı’daki kadın hareketini değerlendirirken meseleyi annelik ve çocuk terbiyesi bağlamında ele alması, anne-çocuk sağlığı üzerinde ısrarla durması ve bu konunun göz ardı edildiğini düşünmesi, Salime Servet’in kadınlık davasına farklı bir açıdan baktığını ortaya koymaktadır. (bk. Salime Servet 1329c:148)

Kadın ve annelik *Bir Hatıra-i Pejmurde*’nin de temel meselesidir. Yazar, bu kısa romanda farklı anne tipleri üzerinden kadının toplumdaki yerini ve haklarını konu edinir. *Malumat*’ın eki *Hanımlara Mahsus Malumat*’ın 20 Temmuz 1316 tarihli 247. sayısı ile 21 Eylül 1316 tarihli 256. sayıları arasında tefrika edilen roman, 1329’da kitap olarak yayımlanır.⁴ “Macera-yı keder” şeklinde takdim edilen eser, iki bölümden oluşur: Birinci bölüm, hazin hikâyenin anlatıcısı olan Servet’in günlüğüdür. 22 Eylül 1311 tarihli bu günlükte Servet, teyzesi hayattayken onunla geçirdiği günleri, şahit olduğu olayları anlatır ve teyzesinin kendisine bıraktığı emanetten söz eder. Bu emanet anlatının asıl konusunu oluşturan mektup ve günlüğü ihtiva etmektedir ki anlatıcı ikinci bölümü “Teyzemin Çekmecesi”, “Rûz-nâme” ve “Haşiyeye” başlıkları altında okuyucuya sunar. Bu bölüm, romanın asli kişisi Gülbin’in kaleminden çıktığı için anlatıcı Gülbin’dir ve yaşadığı trajik hayatı gözyaşları içinde kaleme alır. Gülbin, büyüdüğü konağa daha bebekken satılmış bir esirdir, ama esir olduğunu ancak on dört yaşına geldiğinde öğrenir. Çocukluk arkadaşı Arif’in evlilik için kendisine talip olmasıyla da dramı başlar. Asil bir aileden gelmediği için Gülbin’i kabul etmeyen kayınvalide, öfkeli, kindar tavırla oğluna ve gelinine hayatı zehir eder. Sevgisinden mahrum bıraktığı oğlunun ölümüne sebep olan anne/kayınvalide, daha sonra da bir hile ile gelinini evlendirerek konaktan gönderir ve küçük oğlunu görmeyi yasaklar. Gülbin’in yaptığı ikinci evlilik, eşinin ölümüyle sonuçlanır ve hiç istemese de üçüncü kez evlenmek zorunda kalır. Bu evlilikten bir oğlu olur, ama ilk çocuğunu görememenin acısı onu yataklara düşürür. Genç kadın henüz yirmili yaşların ortasında, evlat hasretiyle ve acılar içinde hayata gözlerini yumar.

Asalete değer vermenin yanlışlığını ve esaret altındaki zavallı kadınların trajedisini anlatan eser, Tanzimat dönemi romanlarını hatırlatmaktadır. Hikâyede kurgunun oldukça zayıf olduğu söylenebilir. Çoğunlukla tesadüflerle ilerleyen olaylar dizisi içinde yer alan kişiler, tip özelliği taşırlar. (Hazer 2013:199-200) Buradan hareketle *Bir Hatıra-i Pejmurde*, Moran’ın tespit ettiği kurban tipine dayanan romanlar grubuna dahil edilebilir. Moran’a göre bu grubu oluşturan romanlarda, birbirini seven bir erkek ile bir kız ve onları ayırarak ölüme yollayan bir

³ Coşkun, yazarın “kadının siyasi haklar konusundaki ısrarcı hamlesini gereksiz bulmasını ve kadına birincil olarak anneliği göstermesini, gelenekçi bir tavır olarak değerlendirir ve Salime Servet’in bu gelenekçi tavırla devrinin genellikle Feminist söylemler çerçevesinde şekillenen kadın hareketinden ayrıldığını ifade eder.” (2012:274)

⁴ İncelemede esas alınan baskı: *Bir Hatıra-i Pejmurde*, Sancakçıyan Matbaası, İstanbul, 1329, 77 s.

ana baba vardır. (2001: 44) Yukarıda kısaca konusu verilen *Bir Hatıra-i Pejmurde*'nin olay örgüsünde de benzer bir ilişkiler ağı söz konusudur.

Anne Arketipinin Olumsuz Örneği 'Korkunç Anne'

Bir Hatıra-i Pejmurde'nin olay örgüsündeki çatışmanın tarafları olan iki kadından biri *zalim* diğeri *mazlum*dur. Jung'un belirlediği anne arketipinin farklı görünümlerinin tezahür ettiği kurmaca kişilerden zalim olan 'korkunç anne'yi, masum olan da 'kurban'ı temsil etmektedir. Bu bağlamda anlatıdaki kadınların varoluş biçimlerini anne arketipine göre okumak mümkündür.

Arketipler, Carl Gustav Jung tarafından geliştirilen Analitik Psikoloji'nin önemli kavramlarından. Jung, modern bir terim olmadığını belirttiği 'arketip' kavramının Aziz Augustine döneminden önce de kullanıldığını ve Platoncu yaklaşım içerisinde 'idea' ile eşanlamlı olduğunu belirterek bu kavramla kolektif bilinçdışına ve onun ortak imgelerine vurgu yapar. (Jung 2015: 117) Anne arketipi, dört arketipten biridir. Diğer arketipler gibi bu arketipin de neredeyse sınırsız çeşitlilikle tezahür ettiğini belirten Jung (2015: 117), anne arketipini şöyle tanımlar:

“[K]işisel anne ve büyükanne; üvey anne ve kayınvalide, ilişki içinde olunan herhangi bir kadın, örneğin sütanne ya da dadı, ata ve bilge kadın, daha üst anlamda tanrıça, (...), Bakire Meryem (gençleşmiş anne olarak örneğin Demeter ve Kore), Sophia (anne-sevgili olarak, ayrıca Kybele-Attis tiplmesi, ya da kız-[gençleşmiş anne-]sevgili); (...) Bütün bu simgeler olumlu, iyi bir anlam ya da olumsuz, kötü bir anlam taşıyabilirler. (...) uğursuz simgeler cadı, ejderha (balık ve yılan gibi yutan ve boğan her hayvan), mezar, tabut, derin su, ölüm, kâbus ve umacıdır (Empusa, Lilith vb.) (...) Anne arketipinin özellikleri "annelik" ile ilgilidir: dişinin sihirli otoritesi; aklın çok ötesinde bir bilgelik ve ruhsal yücelik; iyi olan, bakıp büyüten, taşıyan, büyüme, bereket ve besin sağlayan; sihirli dönüşüm ve yeniden doğuş yeri; yararlı içgüdü ya da itki; gizli, saklı, karanlık olan, uçurum, ölümler dünyası, yutan, baştan çıkaran ve zehirleyen, korku uyandıran ve kaçınılmaz olan”(Jung 2009: 21-22).

Tanımda 'anne arketipi'nin olumsuz özelliklerini taşıdıkları için isimleri anılan Empusa ve Lilith 'femme fatale/ölümcül/kötücül kadın'ların mitoloji ya da tarihteki örnekleridir. Dolayısıyla Jung'un 'korkunç anne' diye tanımladığı bu kadın tipinin olumsuz tarafında, 'kötücül/ölümcül kadın'ın varlığı söz konusudur. “Yutan, baştan çıkaran, zehirleyen, korku uyandıran, kaçınılmaz olan” (Jung 2009: 22) 'korkunç anne'nin kindar, öfkeli ve intikamcı yanını oluşturan 'femme fatal/ölümcül kadın' ya da 'kötücül kadın' erkeği felakete sürükler ve kötülükle iç içe yaşar.

Kaynağı mitlere kadar uzanan 'femme fatal/ölümcül kadın' ya da 'kötücül kadın' tipi, modern anlatılarda da okurun karşısına çıkmaktadır. Feminist Eleştiri bu kadın tipini incelerken onu, karşıtı olan melek kadın tipi ile birlikte değerlendirir. Moran, *The Mad Woman in the Attic* adlı eserde Sandra M. Gilbert ve Suzan Gubar'ın 'evdeki melek' ve 'canavar' şeklinde tanımladıkları bu uç kadın tiplerinin Türk edebiyatında da var olduğunu belirtir ve Tanzimat'ın ilk romanlarında görülen benzer kadın tiplerine kendisinin 'kurban' ve 'ölümcül kadın' dediğini ifade eder. Moran'a göre erkeğin egemen olduğu toplumda, otoriteye başkaldırdığı ve bağımsız

kadını temsil ettiği için melek değil bir şeytan şeklinde okura sunulan ‘ölümcül kadın’ın silahları, hile yalan, entrika ve cinayettir. (1994: 231-232) Ancak belirtmek gerekir ki romandaki örneklerine bakıldığında, ‘ölümcül/kötücül kadın’ın otorite ile mücadele etme ya da ona karşı koyma biçimi değişkenlik arz etmektedir.

Bir Hatıra-i Pejmürde romanındaki anne/kadın tiplerini incelemeye geçmeden önce Salime Servet Hanım’ın, annelik vazifesine ve kadının çocuk terbiyesindeki rolüne neden bu denli önem verdiği üzerinde durmak yararlı olacaktır. Yazarın bu dikkati, yaşadığı dönemle ilişkilidir. Edebî faaliyetini arka arkaya çıkan savaşların yaşandığı yıllarda sürdüren Salime Servet, savaşın yarattığı yıkım ve açtığı yaralar nedeniyle toplumun içinde bulunduğu felaketi görmüş, yaşanan olumsuzlukların giderilebilmesi için de çareler aramıştır.⁵ Bu bağlamda kolektif hafızadaki olumlu değerlerle ilişki kurulmasını sağlayan bir hikâye kaleme almış olması anlamlıdır. Mitolojideki yaratılış mitine kadar uzanan anne arketipi, yeniden doğuşa kaynaklık etmektedir. Jung’un insan ruhunun en yüce değerleri arasında saydığı ve insanın *kendi* oluş sürecinde ona yol gösterdiğini kabul ettiği arketiplerden (2009: 24-25) biri olan anne arketipinin taşıdığı olumlu değerler, kadına da *kendi* olma ve kutsal görevini layıkıyla yapmada yol gösterecektir. Kendisinde anneliğin olumlu tarafının tevarüs ve tezahür ettiği kadın, bilinçlenmiş iyi bir anne modelidir. İyi anne aynı zamanda bilgelik ve ruhsal yücelik ile yeniden doğuşu (Jung 2009: 22) temsil eder. İyi annenin içinde taşıdığı olumlu değerlerle milletin kurtuluşu arasında ilişki kuran yazar, anneliği kutsal bir görev olarak görür ve geleceği inşa edecek nesli yetiştirecek olan kadına, sahip olduğu olumlu değerleri ve görevleri hatırlatır. Düşünce yazılarında bu çerçevede ele alınan konu, *Bir Hatıra-i Pejmürde* romanında ‘korkunç anne’nin sebep olduğu trajedi üzerinden gösterilir. Denilebilir ki yazar, “fena annelerin maddi manevi fena tesirleri olur” (Salime Servet 1329d:173) görüşünü, kurmaca metnin dramatik aksiyonuna yerleştirmiştir.

Bir Hatıra-i Pejmürde’nin kötü kadını kayınvalide, “korkunç anne”lerden (Jung 2009: 22) biridir. ‘Femme fatale/ölümcül kadın’dan derin izler taşımasına rağmen tam bir ölümcül kadın örneği olmayan kayınvalide, oğlunun ve gelininin trajedisini hazırlayarak onların ölümüne sebep olur. ‘Ölümcül kadın’ın mitolojik örneklerinde görülen kıskançlık, öfke, acımasızlık ve intikam, bu korkunç annenin neredeyse bütün hayatını idare eder. Kıskançlık duygusunu ortaya çıkaran durum, oğlunun başka bir kadını sevmesidir. Ancak öfke ve intikam duygusuyla hareket etmesi kıskançlığa değil, dış dünyanın bir gerçekliğine bağlanır. “Kayınvalidenin oğlunun evliliğini kabul etmeme nedeni, gelininin asil bir aileden gelmemesidir. Çok az konuşan hatta geliniyle neredeyse hiç konuşmayan suskun, kindar, öfkeli, karanlık ve korkutucu bir tip olan kayınvalideyi okur, Gülbin’in hatıratından aktardığı kadarıyla tanır. Toplumsal yapı içinde taraftar bulan olumsuz anlayışlardan birinin arkasına saklanan kayınvalide, aslında evdeki iktidarının sarsılmasını istemez. Bu nedenle geleneksel söylemin belirlediği ya da yücelttiği asaleti, evlilikte uyulması gereken temel şart kabul eder ve oğlunun

⁵ “1910 -1918 yılları arasında yayın hayatında faaliyet gösteren ve genellikle eserlerini Balkan harbi yıllarında yazan Salime Servet’in Müdafaa-i Milliye Cemiyeti’nde aktif rol aldığı ve savaş edebiyatına katkıda bulunan nadir kadın yazarlardan biri olduğunu ifade eden Coşkun, yazarın daha ziyade didaktik yazı ve şiirler kaleme aldığı ve eserlerinde topluma millî şuur aşılama kaygısının dikkati çektiğini belirtir.” (2012:261)

sevdiği kadınla evlenmesine engel olmaya çalışır.” (Hazer 2013:199-201) Bu anlayış, romanın *kötücül ötekisine* hem kötülüğünü kendince meşrulaştırma şansı verir hem de kıskançlık duygusuna eşlik eden iktidar tutkusunu açığa çıkarır. Çünkü “kıskançlık, güçlülük eğilim ve çabasının özel bir biçimidir.” (Adler, 2009: 254) İktidar tutkusu ile kıskançlık duygusuna yenik düşen kayınvalidenin durumuna Zizek’in tanımladığı *dişil iktidar fantezisi* ışık tutabilir. Zira ‘korkunç anne’nin oğluna sözünü geçirme isteği aslında “dişil iktidar fantezisi”dir. Yani, erkek egemenliği görüntüsü altında, ipleri gerçekten elinde tutma arzudur. Zizek’e göre, dişil iktidar fantezisi, ataerkil tahakkümün kadınlar için aşılabilen tarafını ya da aslında o kadar kötü olmadığını işaret eder.” (Zizek 2005: 56) Bu açıklama, aynı zamanda ataerkil tahakkümün hile, entrika ve kötülükle aşılabileceğini göstermektedir. Salime Servet’in kötücül kadını da geleneksel yapıdaki yanlış bir anlayıştan hareket ederek “sihirli otoritesini” (Jung 2009: 22) koruma yolunu seçmiştir. Burada bir parantez açarak Zizek’in söz konusu ettiği *dişil iktidar fantezisinin* kurmaca metinlerin kötü kadın tiplerinde benzer şekilde tezahür ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu kadınlar, genellikle “inatçı, çılgın öfke nöbetlerine kapılan, sinsî bir kurnazlığa başvuran tiplerdir.” (Adler 2009: 155) Gülbin’in trajedisini hazırlayan kayınvalide de “erkek egemenliği görüntüsü altında, ipleri elinde tutma arzusunda. Bu arzuyu gerçekleştirmek için bulduğu çareler, ataerkil tahakkümün kadınlar için (hile ile) aşılabilen tarafının olduğunu gösterir.” (Zizek 2005: 56) Yazar, muhtemelen söz konusu durumu belirginleştirmek adına ataerkil yapıyı temsil eden bir erkek figürüne yer vermez. Romanın başkişisinin kaderini tayin eden konuşmalar, genç kızın yetiştiği ve gelin gittiği iki konağın hanımefendileri arasında geçer. Aile içinde söz sahibi olma hakkı kazanmış olan bu kadınlar, yazara, kadının ev içindeki konumunu ve iktidar alanını da gösterme imkânı tanır. Gülbin’in trajik kaderinde yer alan erkekler ise son derece duygusal ve etkisiz tiplerdir. Salime Servet, anlatının merkezine kadını ve annelik olgusunu yerleştirdiği için olaylar, kadınlar arasında geçmektedir.

Hikâyedeki trajik örgüyü hazırlayan zalim kayınvalidenin olumsuz ve entrikacı tarafını aydınlatmak amacıyla Erich Neumann’ın anne arketipi üzerine yaptığı tespitlere müracaat edildiğinde ise meselenin sosyal ve toplumsal arka plânını görme imkânı doğar. Neumann, *The Great Mother: An Analysis of the Archetype*’te (1991: xii-xiii) toplumun sosyal, ekonomik, siyasi, vb. değişimine bağlı olarak anne arketipinin olumsuz özellikler kazanabileceğinden söz etmektedir. Bu bağlamda romana bakıldığında Salime Servet’in de kurmaca kişileri belirlerken benzer bir ilişkiden yararlandığı söylenebilir. Yazar ‘korkunç anne’ aracılığıyla sosyal, ekonomik ve siyasi sebeplerle toplumsal yapı içinde zamanla kendine yer bulan yanlış anlayışların ya da kurumların kadınlar üzerindeki etkisini göstermeye çalışmaktadır. Sosyal yapıdaki bozukluğun bireyler, özellikle anneler üzerindeki tahribatı, kötücül kadının kötülükleriyle anlatılırken *fena annelerin fena tesirleri de* ortaya çıkar. İktidar ya da otoritenin kuralcı, katı dilini ödünçleyen kayınvalidenin, *dişil iktidar fantezisini* açığa çıkaran entrikaların arkasında, esaret kurumu, evlilikte gençlere söz hakkı verilmemesi gibi yanlış işleyen gelenekler vardır. Kayınvalide, bu olumsuz yapıdan yaralanan kötücül, fena bir anne tipidir ve galiba milletin selameti için tarihe karışmalıdır. Bunun için de öncelikle sosyal yapı, yanlış işleyen gelenekler değişmelidir ki kadında anne arketipinin korkunç tarafı tezahür etmesin ya da tezahür edebilecek uygun ortam bulamasın.

Kayınvalide iktidarını koruma planını adım adım uygularken, anne arketipinin olumlu özelliklerinden kararlılıkla uzaklaşır. İstemediği evlilik gerçekleşince sevgisini göstermeyen, merhametsiz, zalim, kindar, öfkeli korkunç bir anneye dönüşür. Bunu yaparken oğlu ve geliniyle diyalogu kesmesi stratejik bir hamle olarak yorumlanabilir. Ataerkil yapının katı söylemine karşı, otoriteyi susarak sağlaması ise, *dişil iktidar fantezisinin* en çarpıcı yanını oluşturmaktadır. Çünkü oğlunun anneden beklediği şey şefkat, sevgi ve merhamet göstermesidir. Bunu fark etmiş olan kadın, önce sözle evliliği onaylamadığını beyan eder. İsteği yerine getirilmeyince de konuşmayan bir zalime dönüşmeye başlar. “Refika-i hayat olarak intihap ettiği kızın bihakkın bahşedeceği bahtiyarlığı, unvan ve asalete feda etmeyeceğini katiyen beyan e[den]” (s.39) oğul, kendini ve eşini büyük bir trajediye sürüklediğini çok geçmeden anlayacaktır. Kayınvalide güler yüzünü sadece gelininden değil, oğlundan da esirgeyerek aslında onun göstereceği sevgi, merhamet ve şefkate ne kadar ihtiyaç duyulduğunun anlaşılmasını ister. Fakat bu konudaki ölçsüz tavrı, trajik sonuçlar doğurur. “Annesinin sarılışından, şefkatinden, güler yüzünden mahrum kalan genç adamın hassas kalbini ıstıraplar sarsar ve acı bir hisle zehirler.” (s.45) “Çünkü o gönlündeki menfur iğbirarla sertleşmiş olan kadın, annelik şefkatinin üstüne kesif bir perde çekmiş olduğundan, oğlunun mutlu olduğu o nikâh gününden beri odasına girmez.” (s.47) Hatta hastalığın ağırlaşması bile annede merhamet hissi uyandırmaz. Pişmanlık ya da üzüntü hissetmeyen ‘korkunç anne’ hastalığı, kendi iktidarını görünür kılmak için bir fırsata dönüştürür. Doktorların yasakladığını belirterek Gülbin’i oğlunun odasından uzaklaştırır. Genç kadın bu haşin emre itaat edebilmek için Allah’tan yardım diler. (s.48)

Evladının ölümüne neden olan ‘korkunç anne’ nin *dişil iktidar fantezisi* ikinci aşamada bir kurban daha yaratır. Bu evrede kayınvalide öfkesi ve gazabı dinmeyen mitolojik tanrıçalar gibi hareket etmektedir. Kötücül kadın sadece sözünü geçirmek isteyen bir iktidar sevdalısı değil, aynı zamanda mal, mülk ve servet tutkunudur. “Hayatında en ziyade sevdiği şaşa ve dârâta nailiyetine mani bir darbe ve bir belâ” olarak gördüğü, “ikinci ve en müthiş rakibi”(s.43) saydığı gelinin hak etmediğini düşündüğü aile servetini onun elinden almak için en uğursuz hilelere başvurmadan geri durmaz. Rakibini evden uzaklaştırma planları bu kadının anne arkepinin bütün olumsuz özelliklerini taşıdığını göstermektedir. Güler yüzlü davranarak onun iyiliğini düşünüyormuş gibi hareket eden kadın, tecrübesiz, saf gelinini ikinci bir evlilik yapmak üzere kandırmayı başarır. ‘Korkunç anne’ nin *dişil iktidar fantezisini* gerçekleştirmek üzere attığı her adım yıkıcıdır. Gülbin’e oğlunu göstermeme kararlılığı, kötücül kadının arzusu bakımından işlevseldir. Hem intikam alınır hem de evde kimin sözünün geçtiği gösterilmiş olur. ‘Korkunç anne’, entrikacı, yıkıcı ve öldürücü tavrıyla “bir oğuldan ayrılmanın ne kadar can-güdaz olduğunu nefsinde tecrübe ettiği hâlde, o vücut-ı muazzezi annesinden uzaklaştırır.” (s.54) Romanda ‘korkunç anne’yi eleştirme görevi ise Gülbin’i yetiştiren ve ona özgürlüğünü veren hanımefendiye düşer. Anlatıda olumlu anne örneğini temsil eden kadın, yanlışlığı eleştirmekle yetinir, kötülüğü değiştirebilecek güç ve yetkiden yoksundur. Hanımefendinin “-Ne demek! Mademki: Çocuk bu derece arzu ediyor, kimseye sormam. Hakikaten kızım ne garip bir tabiata, ne sevilmez bir gurura sahip imiş. Bir esireyi hiçbir zaman gelinim diye kabul etmem, diyor, kıymetli evladımı, o taze kalbi cerihadâr ediyor.”(s.39) cümleleriyle onaylamadığını gösterdiği durumu değiştirecek bir adım atmaması, kadının ataerkil düzen içinde ancak entrikayla bir

şeylere müdahale edebildiğini düşündürmektedir. Çünkü bu iyi niyetli kadının konuşması, Gülbin'in kaderini olumlu yönde etkilemez, sadece yazara geleneksel yapıdaki yanlış işleyişi gösterme şansı verir. Olumsuz kadın tipinin düşünce yapısına eleştiri getiren kadının eylemsiz bırakılmış olması ise, kurmaca metindeki bir eksikliği işaret eder. Bu eksiklik, Salime Servet'in sözünü ettiği iyi anneyi temsil eden olumlu kadın tipidir. Yanlış işleyen sistem, entrikayla değil, olumlu ve yapıcı adımlarla ve bu adımları atabilecek güçteki insanlarla değişebilir. Dolayısıyla bu didaktik temanın bir de güçlü anne tipine ihtiyaç duyduğu açıktır. Fakat yazar, eski değer yargılarını temsil eden kadın tipine ve bu kadın tipinin entrikalarının kurbanı olan masum ve mazlum bir kadına yer vermekle yetinmiştir. Bu kadın tiplerini, modernleşmeyle başlayan değişimin gündeme getirdiği kadın hakları meselesini, kadının toplum ve aile içindeki konumunu anlatmak ve görücü usulüyle evlilik ile esaret kurumunu eleştirmek için yeterli saymıştır.

Çocuklarına Anne Olamayan Kurban Kadın

Bir Hatıra-i Pejmürde romanı okuyucuda “merhamet uyandıran bir yapı” (Stevick 2004:142) üzerine kurulmuştur. “Bu yapının tipik örneklerinde herhangi bir belli kusuru veya kusuru olmaksızın talihsizliklere uğrayan bir roman karakterinin çektiği ıstıraplar hikâye edilmektedir. Bu tip yapılarda ekseriya roman başkışisi, irade zayıflığından, saflığından ve kusurlu düşünce şekline dolaylı ıstırap çeker.” (Stevick 2004:142) *Bir Hatıra-i Pejmürde*'nin başkışisi Gülbin de saf, iradesini kullanabilecek güçten yoksun ve cahil bir kızdır. Romanın yapısını belirleyen ve okuyucuda merhamet duygularının uyanmasını sağlayan saflık, cehalet ve tecrübesizlik, kurmaca kişinin ‘kurban tipi’ne dönüşmesine neden olur. Kurban tipinde olduğu gibi o da “ana baba sözünden çıkmayan, erdemli, masum, edilgen, yumuşak başlı ve otoriteye başkaldırmayan” (Moran 2001: 42) bir melektir. Gülbin, kederli hayatını kaleme alırken bu durumundan sıklıkla söz eder:

O zamanki cehaletim benim gibi o ana kadar bu gibi ihtirasât-ı reddiyeye hedef olmamış, hatta hayatta bunların mevcudiyetini bile öğrenmemiş yirmi yaşında bir kadın için çok değildi. Ben o vakte kadar çoktan beri uhrevilere karışmış olan büyük hanımla zevcemın ağuş-u safiyetinde perverişyâb olmuşum. Ah bu defa elimde olmayan cehalet ve safiyetim bir kabahat ise hakikaten hülasasını aşağıda gözyaşlarımla yazacağım felakatlere düşer olmama sebebiyet verecek kadar büyük mü idi? Saf ve nezih bir vicdana sahibiyetin cezası bütün hayat-ı mütebakiyemi zehirleyecek kadar şedit mi olmalıdır?! (s.54)

Yukarıda Tanzimat döneminde kaleme alınan çoğu kurmaca metinde kadınların iyi- kötü zıtlığına göre belirlenmiş oldukları hatırlatılmıştı. Moran, bu kadınları ‘kurban’⁶ ve ‘ölümcül kadın tipi’ bağlamında değerlendirirken *Taaşşuk-ı Tal’at ve Fitnat, İntibah, Sergüzeşt ve Zehra*’yı anarak bu romanların ya âşık hikâyeleri ya da meddah hikâyeleri kalıpları üzerine kurulduklarını ve bu hikâyelerden alınmış karşıt iki kadın tipini sergilediklerini belirtir (2001: 39-40) Salime Servet'in kaleme aldığı *Bir Hatıra-i Pejmürde*'nin de basit kurgusuyla âşık hikâyeleri ile meddah hikâyelerini hatırlattığı söylenebilir. Fakat bu anlatıda, klişe kadın tipleri

⁶ Moran, ‘kurban kadın’ tipini şöyle tanımlar: “Kurban tipi aşkın idealize edildiği bir öyküyü anlatan romanlarda, sevgilisine ihanet etmektense ölümü tercih eden romantik bir genç kız olarak çıkar karşımıza. (...) Kurban tipinin değişik bir versiyonu ikinci grupta yer alır, ama ikinci derecede bir karakter yani ölümcül kadının rakibi olarak.” (2001: 39-40)

demonik karakteri ve masumiyeti temsil eden ‘anneler’ olarak çıkar okurun karşısına. Meseleyi, annelik vazifesi bağlamında ele aldığı için, dönem romanlarının klişe kadın tiplerini zalim ve mazlum anneler olarak sunan yazar, böylece iyi ve fena anneleri gösterme imkânı bulur. Bir başka ifadeyle anne arketipinin olumsuz özelliklerinin tezahür ettiği kayınvalide/korkunç anne, ‘ölümcül kadın tipi’nden; saf, masum ve melek tabiatlı Gülbin de ‘kurban tipi’nden izler taşır. Hikâyedeki ‘kurban tipi’nin doğmasına ‘ölümcül kadın’ın entrikaları sebep olur. Kayınvalidenin yıkıcı kını ve yakan öfkesi yüzünden kurbanı dönüşen Gülbin, çocuklarına anne olamaz. Çaresizlik içindeki eylemsizliği şefkat, merhamet ve sevgiyle çocuklarına annelik yapmasına mani olur. Anne arketipinin “iyi olan, bakıp büyüten, taşıyan ya da büyüme, bereket ve besin sağlayan” (Jung 2009:22) olumlu özelliklerine sahip olan Gülbin, kurmaca dünyaya iyi anneleri ya da anneliği her şeyin üstünde tutan kadınları temsil etmek üzere dahil edilir, ancak kayınvalidenin evlendirme çabalarına kolaylıkla kanması, birinci çocuğunu görememenin acısıyla ikinciye de annelik yapamaması, okuyucunun bu kadının sahip olduğu ‘iyi anne’yi görmesine izin vermez. Bu bağlamda Moran’ın Mehpeyker ile Dilaşup arasında kurduğu ilişkinin *Bir Hatıra-i Pejmurde* romanında da tekrar ettiği ileri sürülebilir. Gülbin, tıpkı Dilaşup gibi, “kıskançlık yüzünden çılgına dönen ve Machiavel’ci entrikalarla gerek sevdiği adamın gerekse rakibesinin mahvını hazırlayan ölümcül kadının prototipi Mehpeyker’i” (Moran 2001: 43) andıran kayınvalidenin kurbanı olur.

Yazar, sosyal düzende var olan esaret kurumunu, görücü usulü ile evlenme âdetini, kadının evlilik ve eş seçiminde hiçbir hakka sahip olmadığını Gülbin’in kederli hikâyesinde bir araya getirdiği için, melek kadın aynı zamanda zavallı bir esiri de temsil etmektedir. Romanda söz konusu edilen meseleler ataerkil toplumla ilişkilidir. Üç yaşında satın alınarak getirildiği konakta, büyük bir ihtimamla büyütülen ve evlenme çağı gelinceye kadar esir olduğunu hissetmeyen genç kız için evlilik bir kurtuluştur. Böylece hem özgürlüğüne kavuşacak hem de büyük bir konağın hanımefendisi olacaktır. Birey olmasına hizmet edebilecek olan bu gelişmeler, tersine bir durum yaratır.

Büyük bir darat ve ihtişam içinde ihtisat-ı mütebayine ile mütehasıs iki vücuda takdim olundum, ki: Biri cemiyet-i beşeriyeye içinde bana bir mertebe-i izzet hazırlayan alicenap zevcem, diğeri beni her an nefretle yâd eden ve kemal-i muhabbetle arz ettiğim hürmete şedit bir tavır ve gazapla mukabele eyleyen kayınvalidem idi.

Yazık! Tesadüfün sevkine tabiiyetten başka hiç kabahati olmayan bir bikesi acaba ne için bir nazar-ı şefkate layık görmedi?!.. Ben o gece gelin ve kimsesiz olarak onlara iltica etmiştim... (s.43-44)

Evlilikle başlayan yeni hayatın Gülbin’in üzerindeki tesirini anlatan bu satırlar, gerek kadının evlilikte ve aile kurumundaki yeri ile esaret meselesini gerekse bütün bunların içinde gayriiradi yer alan masum bir kadının çaresizliğini göstermesi bakımından önemlidir. Gülbin’in esir olarak hayata başlamasını ve evliliğini, tesadüfler neticesinde doğan bir durum gibi göstermesi ise, yazarın kurmaca kişiye yüklediği saf, masum ve cahil kişilik yapısına uygundur. Kurban kadın, gözyaşları içinde kaleme döktüğü hatıralarında, yaşadığı acıları hiç istemediği hâlde kayınvalidenin öfkesini kazanmış olmasına bağlar. Oysa kendisini yetiştiren hanımefendi, evlilik için onun onayını almamış, evlendiği adam da annesinin kötülüklerine gerçeklikten uzak

bir duygusallıkla bakmış ve sorunu çözebilecek bir adım atmamıştır. Gülbin bütün bunları eleştirmeyi aklına bile getirmez. Kadına içinde bulunduğu şartları sorgulatmayan geleneksel yapıdır. Yazar, melek tabiatlı bu kadını hayatı hakkında konuşurken suçluları okuyucunun bulmasını ister gibidir.

Hayata, kimsesizliğin açtığı yaralanmayla bakan genç kadın, güçlü, irade sahibi bir birey olmayacak kadar, saf ve cahildir. Safılık ve cehalet yüzünden yanılmaya ve yanılmaya açık olan kurmaca kişi, bu nedenle kurtuluş çareleri arayamaz. İçine düştüğü “somut duruma bağlanır kalır.” (May 2012:193) Kayınvalidenin rasyonel tavrına karşılık, Gülbin çözümler üretmeyecek ölçüde santimantaldır. Duygusallığı, teslimiyetçi bir tavır almasına neden olur ve genç kadın geleneğin tek kurtuluş çaresi olarak gösterdiği evliliği iki kez daha deneyimler. Aslında ilk evlilikten sonraki iki evlilik için de maddi nedenler yoktur. Yazar, esaretin kötülüğünü, eğitimsizliğin ortaya çıkardığı cehaleti ve tecrübesizliği Gülbin’in hikâyesinde bir araya getirerek kahramanının trajik sonunu hazırlar. Kendi gücünü ve iradesini fark edemeyen kadına kalan tek şey, olumlu anne arketipinin “arzu dolu duygusallığı[dır.]” (Jung 2009: 22) Bu duygusallık olumsuz bir işlev yüklenerek Gülbin’i ölümcül bir hastalığa sürükler. Olumlu anneyi temsil eden kahramanın melek tabiatı “benliğinin canlılığını ve özgünlüğünün içini boşaltarak kişilerarası dünyaya sadece” (May 2012: 172) küçük oğlundan ayrı olmanın acısıyla bakmasına yol açar. Oysa ilk evliliğinin yaşattığı acı tecrübelerden hareketle “kendi kendisine yetmesi gerektiğini” (May 2012: 173) görebilir ve çözümler arayabilirdi. Romanın başında oğlunu görmek için gittiği evden ona sarılma şansı bile yakalayamadan çıkması ve bu durumu öylece kabul etmesi, teslimiyetçi kişiliğini göstermesi bakımından anlamlı olduğu kadar, dönem kadınının içinde bulunduğu olumsuz şartlara dikkat çekmesi bakımından da kıymetlidir:

Beş dakika sonra bir dadı ile lâlânın refakatinde olduğu hâlde odadan içeri nahifü'l-bünye altı yedi yaşında tahmin edilen bir çocuk girdi. Lâlâ ile dadı kapının önünde tevakkuf ettiler. Çocuk bir vaz-ı edibanede ve sinninden memul edilmeyen bir suret-i resmiyede teyzeme doğru ilerledi; teyzem bir kuvve-i gayr-i meriye ile müteharrik imiş gibi yerinden kalktı. Kollarını açarak çocuğa doğru şitab etti; ancak validesinin bu vaz-ı müheyycine karşı çocuk olduğu yerde tevakkuf ederek o aguşa takarrüpten tevahhuş etti. Teyzem çocuktaki bu ihtirazın ne gibi ilkâat-ı elimeden ileri geldiğini anlamış olmalı ki: bu kadar mütehassiri olduğu evladını aguşundan kaçır görünce gönündeki metanet ve tahammülünü büsbütün kaybederek tekrar ağlaya ağlaya sedirin üzerine düştü. (...) İhtimal bu adem-i teessür fena bir kalbin esiri değil hiss-i muhakemeden mahrum olan bir masumun validesini çok zamanlar görememiş olmasından ve bu esnada validesi hakkında mini mini fikrine birçok şeyler ilkâ edilmiş bulunmasından mütehassıl bir lakaydi idi. (s.9-10)

Henüz “bağımlı olmaktan kurtulup kendi kendisine yetmesi gerektiğini” (May 2012: 173) fark edebilecek bir *kendilik* bilincine ulaşamamış olan yaralı anne için durum çözümsüzdür. Gülbin’i himayesine alan erkekler de duygusal, hassas ve talihsiz olduklarından yaralı annenin derdine çare bulmayı başaramazlar. İlk eş, anne sevgisizliğinden ölümlük, anlayışlı ve iyi huylu Ali Bey de kısa sürede çaresiz bir hastalığın pençesine düşerek hayata gözlerini yumar. Gülbin’in sevgi ve merhamet gördüğü herkesin, onun için çizilen dramatik yazgının ortağı olması, okuyucuda uyandırılmaya çalışılan merhamet duygusuyla ilişkilidir. Yazar, kadının içinde bulunduğu dramatik durumu gözler önüne sererken bu duygusal tondan yararlanmaktadır.

Romanda, didaktik bir tema etrafında hikâyeleri örülen kadınlar, saplantılı arzularıyla kaderlerini şekillendirirler. Annelerin patolojik arzuları, meselelere sağlıklı çözümler üretmelerine engel olduğu gibi trajik sonuçlar da doğurur. Toplumsal yapının ya da geleneklerin belirlediği söylem alanına sıkışan kadınlardan kötü olanın eylemlerini iktidar arzusu tetikler, iyi olanı ölüme sürükleyen durum ise saflık, tecrübesizlik ve cehalettir. Masum olan annenin trajik hayat hikâyesini kaleme alması ise, romanın tezi açısından olumlu bir eylemdir. Çocuğundan mahrum bırakılmış annenin acı kaderini okuyacak muhtemel okur, kadının toplum içindeki yerini değerlendirmeye çalışacak ve fena bir annenin neden olduğu trajedinin sahnelendiği bu ibret tablosu hakkında derin derin düşünecektir. Zaten yazarın niyeti de bu yöndedir. Salime Servet, meseleye aydın sorumluluğuyla bakar ve kadınların kendilerine, çocuklarına ve millete faydalı anneler olmasını engelleyen olumsuzluklar üzerinde düşünülmesini ister. Bu nedenle romanın satır aralarında hayatın kadınlar için olumlu yönde değişmesi dileği yatar. Aksi hâlde kadında, arketipsel bağlamda olumsuz özellikler tezahür ve tevarüs edecek ve bunların da fena tesirleri olacaktır.

Sonuç

Kadının toplum ve aile içindeki statüsüne, kadın hakları meselesine dikkatle eğilen Salime Servet Seyfî, Türk edebiyatının öncü kadın yazarları arasında yer alması gereken bir isimdir. Yaşadığı dönemin şartlarına göre düşünen ve yazan yazar, kadın hakları konusunu Batılı anlayıştan uzak, Osmanlı toplum yapısına göre değerlendirmiş ve bu çerçevede çözümler üretmeye çalışmıştır. Denilebilir ki, savaşların neden olduğu somut durum, aydın bir kadın olan Salime Servet'e de kurtuluş çareleri aratmış ve kadına düşen görev üzerinde düşündürmüştür. Yazar, kalemini toplumu aydınlatma yönünde kullanmış ve gelecek nesilleri yetiştirecek annelere, toplumsal kurtuluş için taşıdıkları sorumluluğu hatırlatma ihtiyacı duymuştur.

Sorumlu aydın bilincinin şekillendirdiği *Bir Hatıra-i Pejmurde*, açık bir tez üzerine kurulmuş trajik bir hikâyeyi konu edinir. Eğitimsiz, tecrübesiz ve değer görmeyen kadınların iyi anneler olamayacağını anlatan romanda, kadının toplum ve aile içindeki konumu, kötüyü ve kötülüğü gösteren bir duygusallıkla anlatılır. Tanzimat dönemi romanlarının karakteristik yapısını ve acemiliklerini taşıyan eserde, kadını/anneyi trajik bir hikâyenin kahramanı yapan yazar, iyi-kötü ayırımına göre belirlediği karakterlerin, tek yönlü ve tek boyutlu varoluş biçimleriyle geleneksel yapının değişmesi gereken taraflarını, yanlış değer yargılarını eleştirir.

Son olarak ifade etmek gerekir ki, kurgudaki zayıflığa ve kusurlara rağmen *Bir Hatıra-i Pejmurde*, yazarın yaşadığı döneme tanıklığını göstermesi bakımından önemli bir eserdir. Mesaj kaygısının öne çıktığı, popüler romanların temel eğilimlerini yansıtan romanda, kadının ve annelik vazifesinin metnin içerik düzlemine yerleştirilmesi ise anlamlıdır. Nitekim bu tercih, yazara aktüalitesini yitirmeyen bir meseleyi hikâye etme imkânı vermiştir. Şüphesiz Salime Servet'in kadına dair dile getirdiği çoğu durum değişmiştir. Ama iyi anneler ile iyi toplum arasında kurulan ilişkinin evrensel bir nitelik taşıdığı ve aktüel bir konu olduğu açıktır.

Kaynaklar

Adler, Alfred (2009), *İnsanı Tanıma Sanatı*, Çev. Kâmuran Şipal, İstanbul: Say Yayınları.

- Ergun, Sadettin Nüzhet (1936), *Türk Şairleri*, C.1, İstanbul.
- Coşkun, Betül (2012), “Savaşlar Çağında Yetişmiş Bir Kadın Yazar: Salime Servet Seyfi”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 7, S.2, s. 261-278.
- Çakır, Serpil (2011), *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Hazer, Gülsemin (2013), *II. Meşrutiyet Dönemi Kadın Yazarların Romanlarında Özne-Nesne İlişkisi*, Sakarya: Beşiz Yayınları.
- Jung, C. Gustav (2009), *Dört Arketip*, Çev. Zehra Aksu Yılmaz, İstanbul: Metis Yayınları.
- Jung, C. Gustav, (2015), *Feminen Dişillik Farklı Yüzleri*, Çev. Tuğrul Veli Soylu, İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- May, Rolo (2012). *Varoluşun Keşfi*, Çev. Aysun Babacan, İstanbul: Okyanus Yayınları.
- Moran, Berna (1994), *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Moran, Berna (2001), “Aşk Hikâyeleri, Hasan Mellah ve İlk Romanlarımız”, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.25-46.
- Neumann, Erich (1991), *The Graet Mother An Analysis of The Archetype*, USA: Princeton University Press.
- Salime Servet Seyfi (1329a), *Bir Hatıra-i Pejmürde*, İstanbul: Sancakçıyan Matbaası.
- Salime Servet Seyfi (1329b). “Musahabe, Kadınlık Davasından I”, *Şehbal*, S.79, s. 131.
- Salime Servet Seyfi (1329c), “Musahabe, Kadınlık Davasından”, *Şehbal*, S.80, s. 148-150.
- Salime Servet Seyfi (1329d), “Musahabe, Kadınlık Davasından”, *Şehbal*, S.81, s.173.
- Salime Servet Seyfi (1329e), “Musahabe, Kadınlık Davasından”, *Şehbal*, S.82, s. 189-190.
- Salime Servet Seyfi (1329f), “Musahabe-i İctimaiyye, Kadınlık Davasından, Nisaiyyun-Safracet”, *Şehbal*, S.91, s. 366-367.
- Stevick, Philip (2004), *Roman Teorisi*, Çev. Sevim Kantarcıoğlu, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tekin, Hatice (2019), *Şehbâl Mecmuasına Göre XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Kadınının Entelektüel Dünyası*, Yüksek Lisans Tezi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Hatay.
- Zizek, Slavoj (2005), “Superego by Default”, *The Metastases of Enjoyment: On Women and Causality (Radical Thinkers)*, United States: Verso, s.54-86.